



HELSINGIN YLIOPISTO  
HELSINGFORS UNIVERSITET  
UNIVERSITY OF HELSINKI

## Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu 2003

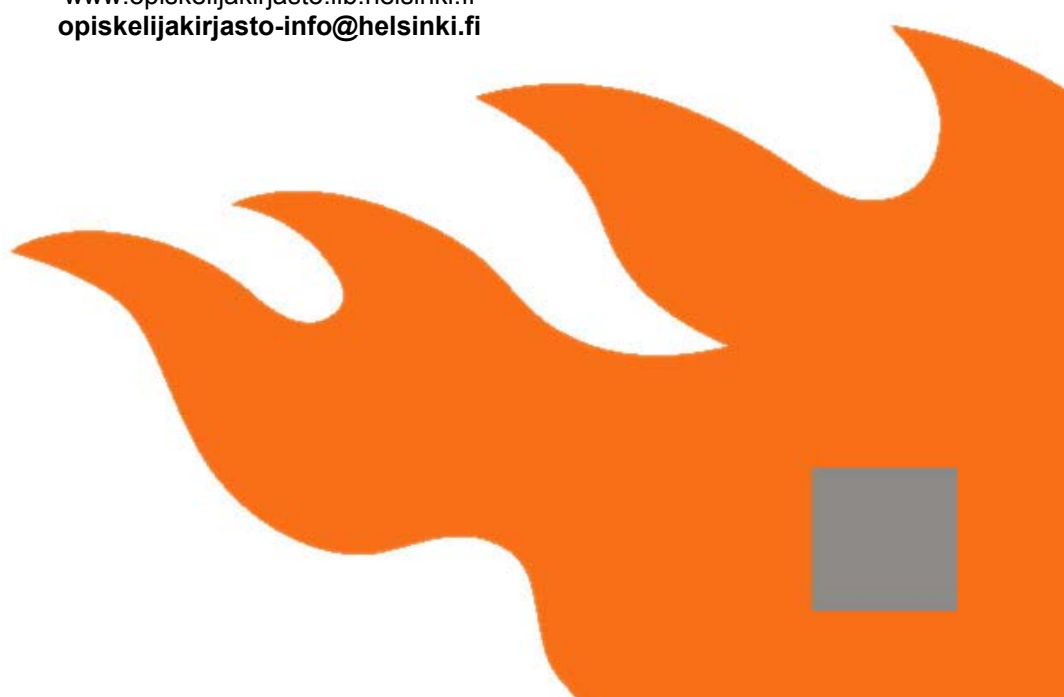
# Humanism och språkforskning

Sten Lindroth

Julkaisija: Stockholm; Nordstedt, 1978  
Julkaisu: Svensk lärdomshistoria (3) Frihetstiden  
ISBN 91-1-783382-5  
s. 572-586

Tämä aineisto on julkaistu verkossa oikeudenhaltijoiden luvalla. Aineistoa ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin ilman oikeudenhaltijoiden lupaa. Aineiston verkko-osoitteeseen saa viitata vapaasti. Aineistoa saa opiskelua, opettamista ja tutkimusta varten tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

**Helsingin yliopiston Opiskelijakirjasto**  
[www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi](http://www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi)  
[opiskelijakirjasto-info@helsinki.fi](mailto:opiskelijakirjasto-info@helsinki.fi)



## HUMANISM OCH SPRÅKFORSKNING

### *Latinkulturen och dess motståndare*

Den antika kulturen och de döda språken kunde i frihetstidens Sverige av naturliga skäl inte behålla den ställning de intagit under stormaktstiden. Entusiasmen för hushållningen och det nyttiga förliktes inte väl med humanismens tillbakablickande mot en svunnen guldålder. Cicero lärde ingenting om mullvadsfällor, herrarna i Vetenskapsakademien bröt staven över den karolinska tidens dammiga lärdom; de ville i patriotiskt nit nå ut till svenska folket och gav ut sina Handlingar på svenska. Allt flera ifrågasatte latinets herravälde som den högre bildningens språk. Det gällde, i en modern tid, att göra sig fri från meningslöst slaveri under det förgångna. Nog kan, sade Lars Salvius, "kammerverket förvaltas, krigsväsendet styras, bergverken drivas, handeln trivas och allehanda hantverk vinna sin fortkomst utan latin". Ännu på 1710-talet hade den stora romerska vältaligheten stått i centrum av den akademiska kulturen i Uppsala, och man berömde sig av att den nära nog saknade like utomlands. Några årtionden senare var situationen förändrad. Naturvetenskaperna och ekonomin upplevde sin storhetstid, uppmuntrade av Ständerna, och "Plinii näktergalar" - för att tala med Linné - förstummades eller sjöng i skuggan. Utvecklingen var ofrånkomlig, ett led i den genomgripande sekulariseringsprocess med vilken gamla profana och religiösa auktoriteter övergavs, därför att världen omkring oss - här och nu - betydde allt. Under 1700-talet inleddes i Västerlandet latinets utdragna dödskamp, vilket betydde att den från medeltiden ärvda europeiska enhetskulturen började falla sönder. I Sverige var man lika medveten om den nya tidens krav som någon annanstans, och det kom vid seklets mitt till livliga debatter om latinets vara eller inte-, pens och lärdomens språk.

Därmed är ingalunda sagt, att den humanistiska latinkulturen försvann från universiteten. Den bestreds och naggades i kanten, men färdigheter i romarspråket förblev oundgängliga för varje skolpojke och student. Professorer i retorik, poetik och grekiska såg oföränderligt till, att den klassiska litteraturen hölls i ära, och antiken som andlig skattkammare hade på intet vis förlorat betydelse i moraliska och estetiska sammanhang. Upplysningskulturen ville inte göra sig urarva, och i Frankrike hämtade förgrundsgestalter som Voltaire, Montesquieu och Diderot ständig inspiration av romerska hjältar och romersk medborgardyg.

Vid Uppsala universitet drevs under 1700-talet, med vissa variationer, samma romerska auktorer som förr i världen. Det var de ofrånkomliga: Horatius, Ovidius och Virgilius i poesin och Cicero i prosan. Johan Ihre, som skytteansk professor väktare av den finaste humanistiska traditionen, älskade Livius och föreläste mest bara över honom; hans företrädare Johan Hermansson hade en viss svaghet för Tacitus. Att i föreläsningar genomgå de tre romerska poeterna tog på 1740-talet fyra år - den enskilde studenten hann väl bara bli förtrogen med någon av dem. Ännu den nämnde Hermansson lät i privata kollegier sina adliga elever utarbeta eleganta latinska orationer för att mot Cicero "anklaga de personer, vilka han i sina orationer försvarat". Med ett undantag (Carl Aurivillius, nedan s. 589) och bortsett från professor skytteanus var det personer, som under frihetstiden svarade för de klassiska studierna i Uppsala, föga betydande och deras namn är nu glömda; ungefär likadant var det i Lund och Åbo. Matthias Asp, professor i romersk vältalighet på 1730-talet, var dock en högt bildad humanist med äkta estetisk känsla och hans efterträdare, den långlivade Petrus Ekerman, bidrog väl genom sin skrupelfria lärarverksamhet till att den romerska kulturen i en kärv tid behöll ett slags lockelse för generationer studenter. I de otaliga dissertationer för vilka Ekerman av vinstbegär presiderade (ovan s. 21) behandlas inte bara den latinska vältalighetens genrer och finesser utan också ämnen ur den romerska fornkunskapen och kulturhistorien. När det gällde grekiskan, var det avgjort sämre ställt. De grekiska studierna upplevde nu en förfallsperiod i

Sverige, och disciplinens företrädare i Uppsala tröskade mest obskyra sengrekiska auktorer och Nya testamentet för blivande präster; inga vingslag från Homeros och tragödem gav tillsvidare ämnet lyftning och mening. I denna akademiska miljö saknades förutsättningar för en vetenskaplig antikforskning. Svenskt 1700-tal ägde ingen Schefferus eller Benzelius, om grekiska eller romerska antikviteter skrevs just ingenting av värde och lhres lilla utgåva av ett nyupptäckt Livius-fragment med kritiska noter (1774) är närmast en unik filologisk prestation. Det skulle dröja över ett århundrade, innan svenska forskare åter lämnade bidrag av internationell räckvidd till den klassiska fornkunskapen och filologin.

Alltjämt fanns en och annan som i praktiken utövade den humanistiska formelkulturen med mästerskap. Just formlerna var viktiga, som vittnesbörd om att den akademiska lärdomen behöll sin egenart och integritet. Vid högtidliga tillfällen, främst magisterpromotioner, flödade latinet som i forna dagar. Skickliga yrkesmän som Asp och Ekerman njöt stadgat anseende som romerska vältalare, än mera lhre, vars kvickhet och uttrycksförmåga genomsyrade också hans latinska orationer. Att vi i dag skattar Linnés originella svenska högtidstal ofantligt mycket högre, betyder inte att samtiden gjorde detsamma. Man var dock medveten om att det blivit sämre. Studenterna drillades inte lika hårt som förr i retorikens konstgrepp, redan 1733 klagades över att studiet av dem förfallit i Uppsala och mot frihetstidens slut hette det i konsistoriet, att den äkta latiniteten råkat i fara.

Den humanistiska latinpoesin visar samma bild. Universitetens poetikprofessorer höll den nödortfikt vid liv, en akademiskt bildad person borde också i nyttans tidevarv kunna svarva ihop latinska verser. När en sökande 1772 anmält sig till den lediga poetikprofessuren i Uppsala, föll han på sin bristande poetiska kompetens - *carmina desunt*, sades det, latinska sånger hade han inte skrivit. Även om den flödande produktionen av latinsk gratulationsvers i de akademiska avhandlingarna alltmer tunnades ut, fanns fortfarande latinpoeter av viss ambition. De mest kända verkade anmärkningsvär nog utanför universiteten. Skolad i det

senkaroliniska Uppsala var den fattige f. d. fänriken Gustaf Lithou, som 1734 utgav en samling pompösa latinska tillfällighetsdikter (*Poemata heroico-miscellanea*), vilken på sina håll väckte beundran. Trägen latinskald var tullkontrollören Anders Nicander i det lilla Västervik, som därtill vågade sig på att utge en översättning till svensk hexameter av Eneidens första böcker (1751). Ööverträffad i sin entusiasm för den romerska musan var senare östgöten Samuel Älf, åren kring 1750 student i Uppsala och därefter lektor och domprost i Linköping. Älf, allmänt ansedd som en av sin tids finaste latinester, red själv flitigt pegasen och översatte bl. a. Gyllenborg och Dalins Svenska friheten till latinsk vers. Han gjorde en insats som lärd bibliofil genom att samla äldre svensk latinpoesi; det blev 58 volymer, bevarade i Linköpings stiftsbibliotek. Också andra intresserade sig nu för reformationsoch stormaktstidens latindiktning, alltifrån den senare Skarabiskopen Petrus Schyllberg, som 1722 utgav Lagerlöfs och Hermelins latinska skaldestycken; i senare akademiska dissertationer presenterades ytterligare material. Dessa antikvariska bemödanen styrker, att den nylatinska poesin inte längre var en levande litterär genre utan snarast en kuriositet, vidmakthållen genom konstgjord andning.

I den större världen - bland rikets herrar, vittra författare och konstnärer - fanns antiken alltjämt som klangbotten och bakgrund. Frihetstidens båda främsta aristokrater, Tessin och Höpken, illustrerar det. De mäktiga hattledarna hade inte mycket gemensamt, mot salongsmänniskan Tessins älskvärda charm stod Höpkens stränga allvar, men deras politiska öden tecknade samma kurva och de ägde både en grundlig och personligt färgad litterär bildning.

Den var i Carl Gustaf Tessins fall framför allt fransk. Som ung hade han under Karl XII:s sista år på resor i Frankrike, Italien och Österrike fostrats till lysande kavaljer och övat upp sitt fäderneärvda sinne för sköna ting. Utnämnd till hovintendent efter fadern bar Tessin ansvar för fullbordandet av det stora slottsbygget i Stockholm, tills hans politiska karriär med hattpartiets triumf på allvar inleddes och han 1739 drog som



122. Grandseigneuren, hattchefen och vältalaren Anders Johan von Höpken, behängd med Serafimerordens kedja. oljemålning av Fredrik Brander; Gripsholm. Foto SPÅ.

ambassadör till Paris. Där förde sig Tessin som fisken i vattnet, umgicks med rokokons litteratörer och samlare, bland dem Boucher som var hans vän, och lade ner imponerande summor på inköp av tavlor, teckningar och böcker. Under 1740-talet allt inflytelserikare inom hattpolitiken och slutligen som kanslipresident dess officiella ledare, fann han ändå tid att göra sig oumbärlig som maitre d'esprit vid Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas hov på Drottningholm. Utnämnd till guvernör för den spåde kronprins Gustav gick Tessin med stor ambition till sin vanskliga uppgift. De berömda brev han riktade till sin höge adept och sedan utgav av trycket (samlad upplaga under titeln *En gammal mans bref til en ung prins* 1756, översatt till flera språk) är inte bara en frihetstida furstespegel; de ger också en bild av Tessin som kulturperson. Han uppammar prinsen i den moderna franska smaken, berättar om måleri, arkitektur och medaljkonst och excellerar i sedelärande fabler och graciösa sagor. Också näringslivet och naturalhistorien är med; Tessin hörde till Linnés beundrare och patroner, anlade som vi minns eget naturaliekabinett på Åkerö och var drömande ledamot av Vetenskapsakademien. Men samtidigt fanns hos honom ett ålderdomligare, karolinskt drag. Det gällde moralen snarare än estetiken. I sin pedagogiska gärning grep Tessin till greker och romare som självklara auktoriteter och uppbyggde den ännu inte tioårige prinsen med dem. Coriolanus, Augustus och Titus gav "härliga efterdömen" i dygd och ädelmod, att tillämpas av unga furstar. Outtömliga var därvid de antika historikerna; Tessin räknar upp dem alla från Herodotos till Eutropius och ger Gustav, som dock hjälpligt lärt sig latin, anvisningar på goda franska översättningar. Så tjänstgjorde ännu på 1750-talets Drottningholm de gamle som "exempel" att älska eller hata, i renässanshumanismens mening. Därtill kom alla visdomsord och moralkakor hos Cicero och andra filosofer, av Tessin sammanställda i små florilegier till Gustavs vägledning. Sin lojalitet mot humanistisk tradition betygade Tessin också i sina s. k. stenstilar, lapidariska inskrifter ursprungligen avsedda att sättas upp på Åkerö. Längre avfattad på latin betecknade stenstilen ett försök att imitera de romerska monumentens korthuggna inskriftsspråk. Svenska stenstilar hade börjat komponeras under karolinsk tid, men de blev sedan ovanliga och det var Tessin som genom sina beundrade försök i genren kring 1750 gav den ett nytt

uppsving: "Et. Folk./ Som. Vil. Hafva. Fred. Utom. Sig./Måste./  
Hålla. Fred. Inom. Sig."

För Anders Johan von Höpken betydde den antika världen långt mera. Han var, ensam bland sina böcker, en senfödd romare och hade föga till övers för tidens sensuella flärd. En halv generation yngre än Tessin, vilken han efterträdde som kanslipresident, hade han i sin ungdom legat i Uppsala och förkovrat sitt latin, innan han efter några år i kansliet reste utrikes (1730). I London arbetade han på svenska legationen, drog sedan till kontinenten och rönste i Marseille hedern att väljas till ledamot av dess Académie des belles lettres. Sedan hattarna tagit makten låg vägen öppen för den unge Höpken. Hans lysande intelligens erkändes av alla, också av den kräsna Lovisa Ulrika, van vid det preussiska hovets importerade franska kvickhuvuden och upplysningsfilosofer. Under det skede Höpken som hattarnas yppersta begåvning gjorde karriär och därefter satt vid makten, hade han händerna fulla av politiska värv. För sina kulturella intressen fann han tillsvidare utlopp i Vetenskapsakademien, till vars grundare han hörde, och i Lovisa Ulrikas vitterhetsakademi (ovan s. 66). Först sedan han i början av 1760-talet tvingats lämna riksrådet och bitter och besviken dragit sig tillbaka till sitt östgötska Ulvåsa, kom studier och meditationer att fylla hans dagar.

Därvid var romarna hans tröst. Cicero och Tacitus, även Platon, menade Höpken sig begripa bättre än de människor han dagligen hade kring sig. Med Samuel Älf, nära nog hans granne, diskuterade han sakkunnigt olika latinska auktorers stil och förtjänster. Framför allt älskade Höpken, liksom Kristinatidens humanister, Tacitus. Den romerske historieskrivarens kärva avslöjanden av det politiska livet talade till hans egen illusionslösa och aristokratiska människosyn. Kärnord ur Tacitus hörde till Höpkens färdkost genom livet, den store romarens stilkonst fann han oöverträffad i kraft och korthet: ingen kunde med få ord "uttrycka mera och måla livligare". Betecknande nog kände Höpken bara vämjelse inför formlösheten i Luthers Tischreden. Han var alltigenom klassiker, språket och tanken borde



underkastas den disciplin som romarna gjort till ett mönster för efterkommande.

Det innebar, att vårt modersmål borde formas med latinet som förebild. I den offentliga vältalighet på svenska, som under frihetstiden upplevde sitt genombrott, var Tessin och Höpken beundrade nyckelfigurer. Tessin var därvid främst beroende av aktuella franska smakdomare, men bakom dem stod ytterst romarna; den svenska vältaligheten kunde med fördel rätta sig efter det klassiska mönstret. Långt bestämdare uttryckte sig Höpken. I talarstolen överträffades han av ingen, hans åminnelsetal i Vetenskapsakademien över vännerna Tessin och Claes Ekeblad var litterära händelser. Det alltför böljande och eleganta i den moderna fransyska talekonsten ogillade han. Den "saft och styrka" vårt språk behövde, kunde inhämtas bara hos de romerska mästarna. Svenskan, menade Höpken, förbättrades i samma mån den nalkades "till latinska språkets geni". I sin lantliga ensamhet föll han på tanken att efter sina principer utarbeta en rad åminnelsetal för Vetenskapsakademiens räkning. Några höll han verkligen, bäst kan hans praktik studeras i äreminnet över Tessin (1771). Det är en oration i den höga stilen, fylld av ståtliga maximer och verkningsfulla antiteser, snabb och muskulös i diktionen; noterna är fyllda av romarcitat. När Gustav III placerade den gamle Höpken på stol nr 1 i den nyinstiftade Svenska akademien, innebar det en hyllning åt den humanistiska retoriktraditionens makt i svenskt och europeiskt bildningsliv.

Den fransk-klassiska smak, som i varje fall Tessin oreserverat godtog, stod i ett komplicerat förhållande till antiken. Alltifrån Dalin bredde den ut sig i frihetstidens svenska vitterhet, med Boileau som orakel blev sanning och förnuft dess slagord. Något förbehållslöst anammade av antiken var det därvid aldrig fråga om. Efter den ryktbara striden mellan "de gamla och de moderna" under Ludvig XIV stod det alltmer klart, att den slaviska imitationen av de gamle spelat ut sin roll; det var fritt fram för moderna poeter att med nya konstgrepp överträffa greker och romare. Den estetik som var fransk-klassicismens, och gällde också för en Voltaire, var ingalunda densamma som renässanshumanismens. Ingen skrev längre hexameter, här hemma höll Stiernhielm på att glömmas.

Men en klassicism var det ändå fråga om. Eposet och tragedin förblev de högsta konstformerna, och de borde regelbindas av föreskrifter som i kraft av antika auktoriteter ansågs allmängiltiga. Så menade Dalin, som med Brynilda ville ge en regelrätt fransk-klassisk tragedi och med Svenska friheten (1742) skrev ett virgilianskt nationalepos, befolkat av allegoriska aktörer.

Den av epokens vittra författare som stod antiken närmast, var Gustaf Fredrik Gyllenborg. Sedan sin ungdom grundligt förtrogen med den romerska litteraturen uttryckte han i sina mogna dikter från 1760-talet en heroisk livshållning, som inspirerats av den antika stoan. Han var, sade han själv, "en fullkomlig stoicus" - ingalunda i sitt privata leverne bland denna världens goda utan som skald. Tillvaron var eländig och människan hjälplöst utsatt för ödets skickelser. Världsföraktaren hette en av Gyllenborgs dikter, Själens styrka en annan. Av Seneca, Epiktetos och Marcus Aurelius kunde vi inhämta det slags hjältemod som innebar frihet från allt yttre och därmed anvisade en väg att värdigt överleva: "Sök med tålig dygd och slutna ögon hinna/ett okänt ändamål." De romerska stolkerna, främst Seneca, var över huvud populära bland de europeiska upplysningsfilosoferna och inspirerade också en annan av tidens svenska författare. Det var Linné. 1 hans fall gällde det mindre moralfilosofin än naturåskådningen. Seneca hörde till Linnés älsklingsauktorer, och stoans kosmiska ödesfilosofi utgör kärnan i den storslagna hymn om Gud och naturen som inleder senare upplagor av Systema naturae

Men Linné visar också på ett annat och lättfärdigare sätt att umgås med antiken. Självklart hemmastadd i den klassiska mytologin, som han inhämtat under skolåren, älskade Linné att i vetenskapliga sammanhang leka med den. Lika ålderdomlig som han framstår i sin stoiska naturfilosofi, lika modern var han här. Naturalhistoriens fakta klädde han i älskvärd mytologisk dräkt. De vackra dagfjärilarna gav han latinska namn efter muser, nymfer och det trojanska krigets hjältar, där är Pan och Flora och örten Andromeda i det lapska kärret, bunden vid tuvan som sagans fjättrade jungfru. Under karolinsk tid hade den klassiska mytologins gestalter av konstnärer och poeter använts i pompösa

allegorier. Man tog dem på djupaste allvar, och efterklanger av barockens gudamaskinerier förnims ännu mot 1700-talets mitt, som i Taravals plafonder och väggmålningar på Stockholms slott. Men annars var nu hållningen inför antikens gudar och gudinnor i grund förändrad, de hade förlorat sin makt och kunde begagnas för stundens nöjen i rokokons salonger. Bouchers Venus triumf, som Tessin fört med sig från Paris, är bara yta, sensualism och livsglädje. Av de våra kom väl Jean Eric Rehn honom närmast; på hans vignetter i Vetenskapsakademiens Handlingar har antiken reducerats till skälmska putti, som förlustar sig med stjärnkikare och jordglober. Bara som en melodisk grundton är den antika världen ännu närvarande hos den främste av svenska rokokopoeter, Gustav Philip Creutz, i hans herdedikt om Atis och Camilla. Och där är Bellman. Han kände hela följet - Bacchus och Neptunus, Cupido, nymfer och gracer - och utnyttjade dem virtuost för sina syften. Kättjan och ruset, Fredmansvärldens stockholmska vardag på gator och krogar, förlänades i den klassiska mytologins ljus en lekfull välsignelse:

Valthorn hörs i luften mumla,  
och sirener kring mig tumla,  
under Apollos Ljud.

Efter hand började de klassiska språken förlora mark vid universiteten. Svenskan trängde in i föreläsningar och dissertationer och försök gjordes, till sist lyckosamma, att i Uppsala förminska latinprofessorernas antal.

Redan Andreas Rydelius (band II, s. 577) hade vid Lunds universitet tagit det djärva steget att ibland föreläsa på modersmålet, och på 1720-talet väcktes där formligt förslag - delvis med tanke på de sydliga provinsernas försvenskning - att svenskan officiellt skulle erkännas som föreläsningsspråk. Så skedde inte, men både i Uppsala och Lund vann modersmålet vid seklets mitt terräng i katederföreläsningar och privata kollegier. För Anders Berchs professur i hushållningen, ställd i samhällsnyttans tjänst, stadgades uttryckligen svenskan som språk i föreläsningar och disputationer; vid båda universiteten



123. Den klassiska antiken i graciös rokokosättning - två fiskande putti ömt omfamnande varandra på en vignett av Jean Eric Rehn i Vetenskapsakademiens Handlingar 1751.

övergick historieprofessorerna småningom till att föreläsa på modersmålet. Officiellt förblev väl latinet genom 1700-talet den akademiska undervisningens normalspråk, men i praktiken var gärdet vid seklets slut upprivet; i Uppsala sägs nu bara teologerna i konservativt nit hålla fast vid latinet. Långsammare gick utvecklingen inom skolan. Upprepade gånger attackerades under 1700-talets senare hälft latinherraväldet i trivialskolan och frågan debatterades i Stockholmsposten, men allt förblev tillsvidare vid det gamla; latin och glosor betecknade inpå 1800-talet lärdomens begynnelse.

De akademiska avhandlingarna bjöd starkare motstånd mot tidsandan. De skulle för den lärda världen kungöra, vad som presterades vid svenska universitet och borde därför begripas utanför landets gränser. Men alltsedan den första disputationen med svensk text utkommit i Uppsala (1738, om fisket. i Norrlands älvar), droppade svenska avhandlingar. De ägnades alltid ämnen av praktisk natur, angelägna för envar. För svenska disputationer presiderade sålunda inte bara Berch och hans kolleger i

hushållningsvetenskapen utan också kemisterna Wallerius och Bergman, så snart det gällde bergsbruk och metallurgi; därtill kom mot periodens slut strödda juridiska avhandlingar på modersmålet. Men tillstånd måste i regel vid varje enskilt tillfälle inhämtas av fakultet och universitetskansler.

Utanför universiteten blev rösterna för latinets avskaffande under frihetstidens lopp allt högljuddare. Det praktiska livets reformivrare krävde, att vetenskaperna skulle tillhandahållas för alla landets medborgare. De borde inte vara ett akademiskt skråprivilegium, inhöljda i ett obegripligt tungomål. Det behövdes flera vetenskapliga böcker på svenska - genvägar, menade historikern och litteratören Anders Schönberg, för att komma åt "de lärda hemligheter". Manande exempel erbjöd utom. Vetenskapsakademiens Handlingar Strömers svenska översättning av Euklides, Roséns anatomiska handbok och Klingenskiernas Inledning til naturkunnigheten; de tre författarna var alla universitetslärare, som kände sitt patriotiska ansvar. Anders Celsius vände sig gärna som astronom till den breda publiken; Triewalds svenska föreläsningar i experimentalfysik hade varit otänkbara en generation tidigare; den linneanska botaniken serverades begriplig för alla. Med tanke på bergsmännen utgav Wallerius och Cronstedt sina banbrytande mineralogier på modersmålet, och Torbern Bergman publicerade sin fysiska beskrivning av jordklotet på svenska. Till samtliga medborgare riktade sig läkarböcker och husapotek, för att inte tala om den över alla gränser flödande ekonomiska litteraturen. Också humanisterna lämnade sina elfenbenstorn. Rikshistorier av det slag som under stormaktstiden självklart avfattades på latin skrevs nu för salongsbordet, med litterära ambitioner. Utvecklingen väckte självfallet oro och motstånd bland latinkulturens officiella vårdare. Trogna det karolinska arvet slog de vakt om sitt eget. Vid 1700-talets mitt uppstod en motsättning mellan den triumferande naturvetenskapen och den humanistiska lärdomen, som betecknade något nytt i svensk kultur, vilken den in i våra dagar skulle splittra. Mycket upprörd var den gamle Linköpingsbiskopen Andreas Rhyzelius (jfr nedan, s. 637). Svenskans framträngande i Uppsala skrämde honom, latinets var och förblev lärdomens och vetenskapernas språk - övergavs den latinska elokvensen vid våra

universitet, hotades Sverige av det mörkaste barbari. Professorerna i romersk poetik och värtalighet menade naturligtvis detsamma. Deras skytteanske kollega Ihre såg till sakens kärna: entusiasmen för naturvetenskaperna och det nyttiga var ansvariga för eländet, från Linnés botaniska exkursioner kunde all solid kunskaps avtagande dateras; lika gärna kunde han ha nämnt Vetenskapsakademien.

För naturforskarna själva var dock saken långtifrån okomplicerad. Om de vid behov vände sig till bönder på bönders språk ville de i andra sammanhang nå ut i världen. Tidevarvets europeiska berömdheter - Linné och Klingenskiöld, Wallerius och Bergman - riktade sig med sina vetenskapliga verk till den internationella publiken och skrev dem självfallet på latin. Med tiden började t. o. m. Linné, mot all praxis, att införa latinska diagnoser i sina botaniska artbeskrivningar i Vetenskapsakademiens Handlingar; bara latinet hade de fasta termer, vilka var "såsom pelare för vetenskapen". Senare bröt astronomen Melanderhjelm en lans för latinet som oumbärligt vid vetenskapsmännens kommunikation över gränserna. Men därvid vore det "icke nödigt att kunna imitera Cicero och Livius, som levde för 1800 år sedan"; klarhet och korrekt grammatik var allt som behövdes.

Vid seklets mitt diskuterades latinet som lärdomsspråk i Uppsala. I en avhandling för Ihre - säkert skriven av respondenten, Petrus N. Torger - försvarades svenskan som vetenskapligt tungomål (*An scientiae lingua vernacula tradi possint ac debeant?*, 1745). Obestriddligen ägnade den sig för en dylik uppgift. Fransmän och engelsmän trakterade med lysande framgång vetenskaperna på sitt eget språk, då borde också svenskarna kunna göra det. De abstrakta filosofiska termerna kunde enligt Torger mycket väl återges på svenska: *possibilitas* = möjlighet, *substantia* = väsende osv., eller nya svenska ord kunde bildas, som "underkast" för *subjectum* och "tankebild" för *idea*; den medeltida översättaren av Konungastyrelsen (band I, s. 98) hade arbetat på samma sätt. En annan utväg vore att behålla den latinska termen men försvenska böjningen, t. ex. *objectum* = *objectet*. I forna dagar skulle väl de lärde ha beskärvat sig över sådan framfart och ropat på majestätsbrott mot Cicero, men tiderna hade förändrats. Torger

identifierar sig med frihetstidens utåtriktade nyttoapostlar. Den svenska skolungdomen skulle inte behöva offra tid på trälsamma latinstudier utan kunna gå direkt på svenska handböcker i astronomi, anatomi och naturalhistoria, och detsamma gällde sjökaptener, bönder och andra yrkesmän. Ihre torde knappast ha stått bakom sin lärjunges teser. Ingen ömmade mer än han för svenska språket, men på ett annat plan kämpade han som vi sett för det stora humanistiska arvet. I det märkliga promotionstal om vetenskapernas framtid Ihre höll 1752 (jfr nedan s. 604), kom han också in på latinets litteraturspråk. Att det började överges i vetenskapliga böcker fann han vara ett tecken på förfall. Snart måste den lärde åldras under inhämtandet av en mängd moderna språk, i stället för att med latinets hjälp ha bekväm tillgång till hela den europeiska litteraturen i sitt ämne; en gräslig babylonisk förbistring stundade. Ihres inlägg väckte uppseende. I Lärda Tidningar utbröt en livlig fejd för och mot latinets, där poängen roddes hem av pseudonymen Märta Fjälla som tog kvinnans parti: hemmafruar hindrades av latinets murar att ta del av vetenskapens resultat, men kanske var de så obetydliga att man inte vågade göra dem allmänt tillgängliga.

Men i Uppsala gick utvecklingen sin gång, inte bara i föreläsningar och disputationer. Redan 1729 hade Anders Celsius väckt förslag, att en av de båda latinprofessorerna (poetiken) skulle indragas som överflödig och ersättas av en tjänst i modern naturlära. Som naturvetenskapsman hade Celsius valt sida i kulturkampen: varför kosta en professorslön på poetiken, "som riket ej har 2 öres gagn utav". Förresten: till poet föddes man, blev det inte genom övning. Celsius återkom till frågan, när den 1738 var aktuell i riksdagen; en lärostol i experimentalfysik var vad som behövdes. Några år senare, då poetikprofessuren stod vakant, gick han till förnyad attack, och därefter tog Uppfostringskommissionen upp ämnet. Den lärostol i kemi som på dess förslag tillkom 1750, inrättades på den avskaffade poetikprofessurens bekostnad, men beslutet upphävdes. Först 1779 verkställdes det efter dunkla intriger. De båda professorerna i poetik och romersk vältalighet hopslogs till en enda. Enligt Melanderhjelm kunde man ha gått längre.

För det torftiga latin, som enligt honom var tillräckligt, borde det räcka med skytteanske professorn biträdd av en adjunkt. Vid frihetstidens slut kunde det förefalla som antiken och den humanistiska latinkulturen spelat ut sin roll, i samhällsnyttans Sverige kanske mer än i andra länder. Ännu ett steg, och det fanns ingen längre som brydde sig om greker och romare. Då vände utvecklingen oförmodat. En ny, mäktig idéströmning föddes och denna - den s. k. nyhumanismen - räddade under nya villkor den klassiska skönhetsvärlden till fortsatt liv. Dess svenske pionjär skall strax möta, men först under gustaviansk tid skulle nyhumanismen uppleva sitt genombrott för att under ett århundrade präglade svensk akademisk bildning.